

Agnieszka Wałęga
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

„Szkoła” źródłem w badaniach historyczno-pedagogicznych polskich instytucji edukacyjnych doby zaborów

“Szkoła” as a Source in Historical and Pedagogical Research into the Polish Educational Institutions of the Partitions Period

ABSTRAKT

Artykuł stanowi próbę ukazania znaczenia czasopisma pedagogicznego „Szkoła” w badaniach nad dziejami polskich placówek edukacyjnych drugiej połowy XIX i początków XX wieku. Czasopiśmiennictwo jako źródło do dziejów oświaty i wychowania cieszy się od wielu lat znacznym zainteresowaniem licznych badaczy. „Szkoła” stanowi w tym zakresie niezwykle cenny materiał do badań. To pierwsze w Galicji czasopismo pedagogiczne, którego wydawanie środowiska nauczycieli i działaczy oświatowych zainicjowały w 1868 roku. Jego powstanie było widocznym sygnałem aktywizacji galicyjskich pedagogów oraz wyrazem ich dążeń do pełnego wykorzystania przyznanych Polakom pod zaborem austriackim swobód. W 1871 roku pismo zostało oficjalnym organem działającego we Lwowie Towarzystwa Pedagogicznego (od 1906 roku Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego). Na łamach tego periodyku, w ciągu 70 lat jego istnienia, toczono dyskusje o konieczności powoływania nowych placówek edukacyjnych, anonsowano powstanie wielu tego

SŁOWA KLUCZOWE

czasopismo „Szkoła”,
polskie instytucje
edukacyjne, edukacja,
zabory, Galicja

KEYWORDS

magazine “Szkoła”,
Polish educational
institutions, educations,
Partitions of Poland,
Galicja

typu instytucji oraz informowano o ich dalszym rozwoju. Ze względu na to, że „Szkoła” dedykowana była przede wszystkim problemom szkolnictwa ludowego i kształceniu nauczycieli tych placówek w seminariach nauczycielskich, to im właśnie poświęcano najwięcej uwagi. Jednak na kartach pisma nie zabrakło także tekstów poświęconych innym szczeblom i typom szkół. To tam dokumentowano niezwykle starannie rozwój szkolnictwa żeńskiego, które w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku przechodziło znaczące zmiany i rozszerzało ofertę oświatową m.in. o żeńskie gimnazja czy seminaria nauczycielskie. Na łamach „Szkoly” można też szukać wyraźnych śladów rozwoju edukacji przedszkolnej czy placówek przeznaczonych dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnej oraz wielu innych instytucji edukacyjnych.

ABSTRACT

The article is an attempt to show the significance of the educational magazine “Szkoła” in research into the history of Polish educational institutions in the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century. Periodicals as a source of the history of education have been the subject of interest of numerous researchers for many years and in that respect “Szkoła” represents extremely valuable research material. It was the first educational periodical in Galicia whose publication was initiated by teachers and educational activists in 1868. Its creation was a visible signal of the engagement of Galician educationalists, and a manifestation of their aspirations for the full use of liberties granted to Polish people under Austrian rule. In 1871 the magazine became the official organ of the Educational Association (since 1906 Polish Educational Association), active in Lvov. During the 70 years of the existence of this magazine, its pages witnessed discussions about the necessity of setting up new educational institutions, announcements of the establishment of such institutions and information about their further development. Since “Szkoła” was primarily dedicated to the problems of village education and the training of teachers from such institutions in teacher training colleges, it was they who drew the most attention. However, the magazine also featured texts about other levels and types of schools. It was “Szkoła” which very carefully documented the development of female education, which in the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century underwent significant changes, and expanded its educational offer with middle schools for girls or teacher training colleges, among other things. In the pages of “Szkoła” one can also look for clear signs of the development of pre-school education or institutions for disabled children and youth, as well as many other educational institutions.

1. Uwagi wstępne

Historycy wychowania chętnie sięgają do czasopism, przygotowując zarówno monografie poszczególnych tytułów, jak i artykuły analizujące podejmowanie przez periodyki konkretnych zagadnień oświatowych i wychowawczych. Często też poszukują w nich cennych informacji wzbogacających zakres treści przygotowywanych przez nich prac, weryfikujących czy uzupełniających informacje pozyskane z innych źródeł¹. Niemal wszyscy badacze zdają sobie bowiem sprawę z tego, że podejmując problematykę oświaty, nie mogą nie uwzględnić w swoich poszukiwaniach źródłowych czasopism pedagogicznych.

Oczywiście, podobnie jak przy pracy z innymi źródłami, osoby korzystające z prasy są zobligowane do uwzględniania kilku podstawowych wskazówek warsztatowych. Andrzej Meissner wskazał zestaw podstawowych pytań, które historyk edukacji musi zadać tego typu źródłom: należy określić czyim organem było pismo, w jakich okolicznościach doszło do jego utworzenia, jaki był program periodyku, jego „założenia ideowe”, kim byli redaktorzy i autorzy publikowanych tekstów. Trzeba też wiedzieć, czy program pisma i zamieszczane w nim artykuły uzyskiwały aprobatę władz. Oczywiście, badacz nie może pominąć i takich aspektów jak ogólna charakterystyka czasopisma².

Z kolei Alicja Kicowska zwróciła uwagę na podstawowe trudności związane z wykorzystywaniem prasy jako źródła. Zaliczyła do nich m.in. problemy z cenzurą, uwikłanie poszczególnych tytułów w różnorakie związki polityczne, społeczne czy nawet personalne,

¹ Por. m.in. W. Szulakiewicz, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”. *Studium z historii czasopisma*, Toruń 2004; *Konteksty i metody w badaniach historyczno-pedagogicznych*, red. T. Jajmużna, I. Michalska, G. Michalski, Kraków 2004; *Czasopiśmiennictwo XIX i początków XX wieku jako źródło do historii edukacji*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2010; *Czasopiśmiennictwo okresu Drugiej Rzeczypospolitej jako źródło do historii edukacji*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2010; *Czasopiśmiennictwo II połowy XX wieku jako źródło do historii edukacji*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2010; *Addenda do dziejów oświaty (cz. 1–3)*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2013; S. Walasek, *Opieka i wychowanie małego dziecka na łamach czasopism przelomu XIX i XX wieku*, Wrocław 2015.

² A. Meissner, *Źródła drukowane do dziejów oświaty w Galicji*, w: *Źródła w badaniach naukowych historii edukacji*, red. W. Szulakiewicz, Toruń 2003, s. 72.

tendencyjny przekaz informacji oraz trudności z dokładnym określeniem nazwisk współpracowników³. Jak zatem w kontekście powyższych uwag można ocenić „Szkołę” jako źródło historyczne?

2. „Szkoła” jako źródło w badaniach historyków wychowania – aspekty metodologiczne. Okoliczności powstania pisma

Powstanie „Szkoły”⁴ wiąże się bezpośrednio z doniosłymi zmianami, jakie zaszły w Galicji w latach 1867–1868, kiedy to uzyskała ona szereg możliwości w zakresie rozwoju oświaty, niedostępnych dla rodaków w dwóch pozostałych zaborach. Utworzono nie tylko Radę Szkolną Krajową, wprowadzono także przepisy o języku polskim jako wykładowym w szkołach ludowych i średnich⁵. W związku z tym pojawiła się potrzeba zapewnienia tym placówkom odpowiednio przygotowanych nauczycieli i podręczników⁶. Lwowski księgarz Karol Wild wraz z gronem współpracowników, głównie młodych nauczycieli, postanowił wydać niezbędne pomoce szkolne w języku ojczystym. Ta inicjatywa ożywiła środowiska nauczycielskie i przyczyniła się do zrealizowania koncepcji powołania w Galicji Towarzystwa oraz czasopisma pedagogicznego. Nie była to jednak rzecz prosta. Tak oceniał te działania ich bezpośredni uczestnik Zygmunt Samolewicz: „Za inicjatywą Karola Maszkowskiego, profesora techniki, odbyła się w domu jego prywatna narada [...] rozpoczęły się długie rozprawy za i przeciw: większość nie wierzyła, by myśli Maszkowskiego mogły się przyoblec [...]”. Jednak Maszkowski był nieugięty i „zniecierpliwiony opozycją wyrzekł te słowa: Towarzystwo i czasopismo być muszą;

³ A. Kicowska, *Prasa jako źródło w badaniach historyczno-edukacyjnych (wybrane problemy)*, w: *Konteksty i metody w badaniach historyczno-pedagogicznych*, dz. cyt., s. 198.

⁴ Na ten temat szerzej m.in.: A. Karbowski, *Polskie czasopisma pedagogiczne*, Warszawa 1912; W. Bobrowska-Nowak, *Problemy pedagogiczne na łamach „Szkoły” w latach siedemdziesiątych ubiegłego stulecia*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1971, nr 2, s. 261–277; A. Wałęga, *Galicyjska „Szkoła” jako przykład czasopisma pedagogicznego okresu zaborów*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Pedagogika” 2013, t. 29, s. 9–28.

⁵ Por. R. Dutkowska, *Polityka szkolna w Galicji. Między autonomią a centralizmem (1861–1875)*, Kraków 1995.

⁶ Z. Samolewicz, *Pierwszy rok istnienia czasopisma „Szkoła”, „Szkoła” 1892*, nr 1, s. 4.

jeżeli mnie Panowie poprzecie, będę bardzo wdzięczny; jeżeli nie, pójdę własną drogą. Te słowa rozstrzygnęły: uchwalono przystąpić bezzwłocznie do zawiązania towarzystwa, a czasopismo postanowiono wydawać od 1. stycznia 1868⁷. Było to zatem pismo założone przez nauczycieli i do nich kierowane. Powstało w tym samym czasie co Towarzystwo Pedagogiczne we Lwowie, i niebawem, w 1871 roku, zostało jego oficjalnym organem prasowym. Ten status utrzymało do momentu odzyskania przez Polskę niepodległości. Analizując zatem treści zamieszczone na łamach „Szkoły”, należy pamiętać, że reprezentowała ona politykę tego Towarzystwa, co jej Redaktorzy często podkreślali⁸. Towarzystwo miało dbać o interesy wszystkich nauczycieli, jednak z czasem skupiło się głównie na problemach szkół ludowych, co sprawiło, że w 1884 roku pedagodzy szkół średnich założyli osobne Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych i zaczęli wydawać własny periodyk „Muzeum”. Trzeba także podkreślić, że pismo uzyskało początkowo wsparcie Rady Szkolnej Krajowej, która poleciła je dyrektorom szkół. Jednak wsparcie to uległo zachwianiu gdy redakcja zaczęła publikować teksty krytykujące niektóre zarządzenia Rady⁹.

3. Założenia programowe periodyku i jego redaktorzy

W momencie formułowania pierwszego programu pisma określono, że będzie ono poświęcone szkołom ludowym i średnim oraz seminariom nauczycielskim, które niebawem miały poszerzyć moż-

⁷ Tamże.

⁸ Na temat Towarzystwa Pedagogicznego (dalej w skrócie: TP) zob. szerzej m.in.: W. Zawadzki, *Rzut oka na dzieje lwowskiego Towarzystwa Pedagogicznego (1868–1881)*, „Rocznik Pedagogiczny” 1881, seria 1, s. 60–94; *Księga Jubileuszowa Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego 1868–1908*, Lwów 1908; J. Semków, *Rola galicyjskiego Towarzystwa Pedagogicznego w dziele poprawy sytuacji materialnej nauczyciela ludowego (1868–1891)*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Nauki Pedagogiczne i Psychologiczne” 1967, t. 10, nr 65, s. 117–143; E. Karcz, *Towarzystwa pedagogiczne w Galicji i na Śląsku Cieszyńskim na przełomie XIX i XX wieku (wybrane aspekty)*, Opole 1999. Wiele tekstów obrazujących działalność TP ukazywało się także na łamach „Szkoły”, zwłaszcza w roku 1894.

⁹ Z. Samolewicz, *Pierwszy rok istnienia czasopisma „Szkoła*”, dz. cyt., s. 7; A. Karbowski, *Polskie czasopisma pedagogiczne*, dz. cyt., s. 37.

liwości w zakresie kształcenia galicyjskich nauczycieli¹⁰. Z czasem do programu włączono także dynamicznie rozwijające się na ziemiach zaboru austriackiego szkolnictwo żeńskie¹¹. W następnych latach kilkakrotnie zmieniano podtytuły pisma, co świadczy o pewnych próbach korekt jego programu. „Szkoła” na przestrzeni lat ukazywała się jako pismo poświęcone sprawom: „szkół ludowych i średnich, tudzież seminariów nauczycielskich”, „szkół niższych tudzież seminariów nauczycielskich”, „szkół niższych” wraz z „dodatkiem poświęconym sprawom szkół średnich”, „Organ PTP miesięcznik poświęcony sprawom wychowania w ogólności a w szczególności szkolnictwu ludowemu”. Poszerzała ona zatem wyraźnie zakres swoich zainteresowań i ewoluowała w kierunku pisma poruszającego szeroki zakres zagadnień pedagogicznych.

Jak powszechnie wiadomo, na program i „założenia ideowe” czasopism znaczący wpływ mają ich redaktorzy naczelni¹². Warto zatem odpowiedzieć na pytanie, kim byli redaktorzy pierwszego galicyjskiego czasopisma pedagogicznego? W większości przypadków to znani lwowscy pedagodzy i działacze oświatowi. Do momentu odzyskania przez Polskę niepodległości funkcję Redaktora Naczelnego pełniło 17 osób: Karol Maszkowski, Bronisław Trzaskowski, Paulin Świącicki, Stanisław Sobieski, Zygmunt Samolewicz, Lucjan Tatomir, Bolesław Baranowski, Ludwik Dziedzicki, Romuald Starkel, Mieczysław Baranowski, Mieczysław Warmcki, Szczęsny Parasiewicz, Karol Falkiewicz, Ludwik Pierzchała, Jan Kornecki, Leon Stachoń i Ludwik Skoczylas¹³.

¹⁰ Na ten temat zob. szerzej m.in. A. Meissner, *Spór o duszę polskiego nauczyciela. Społeczeństwo galicyjskie wobec problemów kształcenia nauczycieli*, Rzeszów 1999.

¹¹ Z. Samolewicz, *Pierwszy rok istnienia czasopisma „Szkoła”*, dz. cyt., s. 6.

¹² W kontekście innego lwowskiego czasopisma pedagogicznego „Muzeum” analizę wpływu poszczególnych redaktorów na funkcje i profil tego pisma przeprowadziła ostatnio W. Szulakiewicz, *O zastużonych redaktorach czasopisma „Muzeum” (1885–1939)*, w: *Addenda do dziejów oświaty. Z badań nad prasą XIX i początków XX wieku*, dz. cyt., s. 105–117.

¹³ Na ten temat szerzej: A. Karbowski, *Polskie czasopisma pedagogiczne*, dz. cyt.; A. Wałęga, „Szkoła” – najstarsze galicyjskie czasopismo pedagogiczne wobec myśli pedagogicznej pozytywizmu warszawskiego, w: *W stulecie śmierci Jana Władysława Dawida*, red. H. Markiewiczowa, Warszawa 2014, s. 112–113.

Jak oceniał Antoni Karbowski:

Na czele wydawnictwa stały przeważnie [...] wybitne siły spośród nauczycielstwa galicyjskiego a osobiste ich zdolności i indywidualności, czy to redakcyjne, czy pedagogiczne, czy autorskie, ujawniały się w sposób niekiedy bardzo wybitny w wydanych przez nich rocznikach. Ale niektórzy z redaktorów nie dorosli do swego trudnego zadania i obniżyli znacznie poziom wartości pisma. Najbardziej widać to w rocznikach wydanych za redakcji Świącickiego i Parasiewicza¹⁴.

Natomiast autorami publikującymi w „Szkole” byli głównie nauczyciele i działacze oświatowi oraz członkowie Towarzystwa Pedagogicznego, ich liczba zmieniała się wraz ze stopniowym rozwojem periodyku¹⁵.

4. Umiejscowienie problemów instytucji edukacyjnych w strukturze pisma

Od samego początku w strukturze pisma odnajdujemy rozprawy dotyczące organizacji, stanu obecnego i potrzeb szkół i stanu nauczycielskiego. Redakcja deklarowała bowiem, że przedmiotem jej zainteresowań będą

rozprawy natury czysto umiętnej i rozbiory wszelkich kwestii szkolnych, mianowicie zaś kwestii szkół ludowych, średnich i seminariów nauczycielskich, gdyż tych najbardziej nam potrzeba, na nie najsilniej wpływać możemy, urządzenie ich odpowiednie oświacie krajowej najłatwiej przeprowadzić zdołamy bez naruszenia różnych sprzecznych interesów¹⁶.

Pod koniec 1872 roku informowano czytelników, że „Szkoła” zawierać będzie

rozprawy metodyczne z poszczególnych przedmiotów, wchodzących w obręb nauk szkół ludowych [...]. Wnioski praktyczne do wewnętrznego i zewnętrznego urzędzenia i organizacji szkół [...]. Obraz stanu naszych szkół na podstawie korespondencji oryginalnych [...]. Rozmai-

¹⁴ A. Karbowski, *Polskie czasopisma pedagogiczne*, dz. cyt., s. 33.

¹⁵ Szerzej: A. Wałęga, *Nauczyciele galicyjscy w świetle „Szkoly”*, w: *Badania biograficzne w pedagogice. Studia źródłowe i bibliograficzne*, red. W. Szulakiewicz, Toruń 2015, s. 201–202.

¹⁶ *Od Redakcji*, „Szkoła” 1868, nr 1, s. 3.

tości zawierające [...] doniesienia o stanie oświaty w innych krajach należących do b. Rzeczypospolitej Polskiej, statystykę szkolną [...] o ustawach szkolnych, konferencjach, uchwałach sejmowych i W. Rady szkol. Krajowej i podobnych sprawach tyjących się życia szkolnego¹⁷.

Ten układ zasadniczo obowiązywał w latach 70. XIX wieku. Zdarzały się jedynie drobne modyfikacje, np. w 1876 roku wyodrębniono dział pt. Szkolnictwo. Preferowano też Wiadomości potoczne z dziedziny szkolnictwa („tj. doniesienia o nowo otworzonych szkołach, o nowych przyrządach naukowych, wiadomości statystyczne o stanie szkolnictwa w innych krajach itp.”)¹⁸. W 1888 roku pojawiły się działy Szkolnictwo przemysłowe oraz Nauka zręczności. W pierwszym dziesięcioleciu XX wieku struktura pisma wciąż ewoluowała, pojawiły się m.in. takie działy jak: Szkolnictwo krajowe i zagraniczne, Oświata u obcych oraz Szkolnictwo krajowe i z zaborów¹⁹, Szkolnictwo polskie u nas i za granicą czy Oświata, wychowanie i szkoła u obcych. Z powyższego przeglądu jasno wynika, że pismo starało się szczegółowo informować o rozwoju instytucji edukacyjnych na ziemiach polskich (wszystkich 3 zaborów) oraz poza ich granicami.

5. Polskie instytucje edukacyjne doby zaborów na łamach „Szkoly”

Szkoly ludowe (i średnie)

Gdy w roku 1894 opublikowano „Spis przedmiotów zawartych w XXV rocznikach Szkoły”, autor tego zestawienia Michał Frąckiewicz ocenił, że „Roczniki «Szkoly» są wymownym świadectwem pracy naszej na niwie szkolnictwa i pozostaną na zawsze koniecznym i cennym źródłem do dziejów polskiego szkolnictwa, a mianowicie ludowego”²⁰. Dodawał jednak, że pismo, zwłaszcza w początkowym okresie działalności, równie często podejmowało zagadnienia doty-

¹⁷ *Zaproszenie do przedplaty na tygodnik pedagogiczny „Szkoła” na rok 1873, „Szkoła” 1972, nr 50, s. 393–394.*

¹⁸ *Do przyjaciół i czytelników „Szkoly”, „Szkoła” 1876, nr 2, s. 18.*

¹⁹ Ten problem opisuje m.in. J. Wnęk, *Problemy polskiego szkolnictwa zaboru pruskiego i rosyjskiego na kartach „Szkoly” 1868–1914*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2008, nr 24, s. 23–46.

²⁰ *Spis przedmiotów zawartych w XXV rocznikach „Szkoly”*. Ułożył i uporządkował M. Frąckiewicz, Lwów 1894, s. V–VI.

część szkół średnich, a w latach 1869–1870 poświęciło mu nawet specjalny dodatek. Dlatego też, w ocenie Frąckiewicza, „Szkoła” jest „nie tylko źródłem do historii szkolnictwa ludowego, lecz zawiera ona także wiele szczegółów do dziejów [...] szkół średnich”²¹. Nie bez powodu zatem w spisie treści tego obszernego zestawienia bibliograficznego na pierwszym miejscu umieszczono właśnie dział zatytułowany „Szkolnictwo i jego dzieje. Ustawy i projekty do ustaw. Zakłady naukowe. Nauczyciele i szkoła”. Poszukując informacji o instytucjach edukacyjnych, nie należy także pomijać zawartego na końcu wykazu działu „Rozmaitości”, zawierającego m.in. spis tekstów z takich rubryk pisma jak „Wiadomości potoczne” i „Kronika”. Ze względu na założenia programowe pisma, każdy z roczników „Szkoly” stanowi zatem cenne źródło dla badaczy dziejów szkolnictwa ludowego i średniego w Galicji, co udowadniają m.in. prace takich badaczy jak Renata Dutkova, Czesław Majorek czy Andrzej Meissner.

Seminaria nauczycielskie

Wydawcy periodyku często zaznaczali, że „Towarzystwo Pedagogiczne i jego organ «Szkoła» od samego początku żywo zajmowały się sprawą seminariów. W rocznikach «Szkoly» znajdują późniejsi badacze poważny zasób źródeł do historii tej instytucji”²². Na poświęcenie tych słów z okazji 25-lecia utworzenia seminariów w Galicji redakcja opublikowała „Pierwszy głos «Szkoly» w sprawie seminariów nauczycielskich”. Był to przedruk tekstu Maszkowskiego, opublikowany w pierwszym półroczniku pisma z 1868 roku pt.

²¹ Tamże, s. VI.

²² *Ćwierćwiekowy jubileusz seminariów nauczycielskich*, „Szkoła” 1896, nr 47, s. 470. Por. m.in.: P. Świącicki, *Reforma szkół i seminaria nauczycielskie*, „Szkoła” 1870, nr 39–43; *Plan naukowy dla męskich seminariów nauczycielskich*, „Szkoła” 1871, nr 16–17; *Plan naukowy dla żeńskich seminariów nauczycielskich*, „Szkoła” 1871, nr 22–23; S.R., *O naszych seminariach nauczycielskich*, „Szkoła” 1872, nr 17; A. Łuczkiwicz, *Praktyczne ćwiczenia w seminariach nauczycielskich*, „Szkoła” 1873, nr 41–44; *Seminaria nauczycielskie*, „Szkoła” 1874, nr 14–15; *Statut organizacyjny dla seminariów nauczycielskich*, „Szkoła” 1874, nr 30–31; T. Budzynowski, *Lekcje praktyczne kandydatów w c.k. seminariach nauczycielskich*, „Szkoła” 1878, nr 29; B. Baranowski, *Sprawa internatu dla uczniów seminarium nauczycielskiego*, „Szkoła” 1881, nr 43; *Reorganizacja seminariów nauczycielskich*, „Szkoła” 1886, nr 30; M. Baranowski, *O podręcznikach naukowych dla seminariów nauczycielskich*, „Szkoła” 1888, nr 20.

„O seminariach nauczycielskich”. W ostatnich numerach z roku 1896 poświęcono zresztą jubileuszowi seminariów nauczycielskich sporo miejsca, publikując m.in. wygłoszony z tej okazji odczyt krajowego inspektora szkół Bolesława Baranowskiego pt. „O powstaniu i zadaniach seminariów nauczycielskich oraz o ich działalności ćwierćwiekowej”²³ oraz obszernie sprawozdanie z przebiegu uroczystości rocznicowych²⁴.

Przedstawiając dzieje powstania seminariów nauczycielskich w Galicji Andrzej Meissner zaznaczył, że poprzedzająca otwarcie tych szkół w roku 1871 dyskusja, dotycząca modelu kształcenia pedagogów, toczyła się głównie na łamach „Szkół”. To tam swoje teksty na ten temat publikowali znani galicyjscy pedagodzy i działacze oświatowi jak Stanisław Sobieski, Karol Maszkowski, Bronisław Trzaskowski czy Zygmunt Sawczyński. Ich „artykuły łączyło wspólne przekonanie o potrzebie wypracowania jednolitego systemu kształcenia nauczycieli o szerokim profilu przygotowania ogólnego i zawodowego”²⁵. Pismo publikowało także pierwsze dość krytyczne oceny dotyczące działalności tych nowych placówek²⁶, uczestniczyło także w dyskusjach dotyczących zreformowania seminariów, jakie podejmowano na początku XX wieku²⁷.

Szkolnictwo żeńskie

Gdy w 1896 roku uruchomiono pierwsze w Galicji gimnazjum żeńskie, redakcja pisma konstatawała, że „Towarzystwo Pedagogiczne i «Szkola» – świadectwem jej 29 roczników – od samego początku zajmowały się sprawą wykształcenia kobiet”²⁸. Na potwierdzenie tych słów przedrukowano zamieszczony w pierwszym roczniku pisma tekst dyrektora tej placówki Bronisława Trzaskowskiego jako „Pierwszy głos «Szkół» w sprawie wykształcenia kobiet”. Trzeba

²³ „Szkola” 1896, nr 48–51.

²⁴ W. Świechło, *Jubileusz naszych seminariów nauczycielskich*, „Szkola” 1896, nr 48–50.

²⁵ A. Meissner, *Spór o duszę polskiego nauczyciela*, dz. cyt., s. 32–33.

²⁶ Tamże, s. 36.

²⁷ Tamże, s. 43–51.

²⁸ Tamże.

wyraźnie podkreślić, że nie był to głos ostatni²⁹. W kolejnych latach pisano m.in. o wyższej szkole żeńskiej we Lwowie, o żeńskich szkołach wydziałowych oraz seminariach nauczycielskich dla kobiet. To na łamach „Szkoly” w 1891 roku Gabriela Zapolska przedstawiła swoje stanowisko w kwestii edukacji kobiet ze słynną frazą „Kobietą jestem i tylko kobietą pragnę zostać do zgonu”³⁰, a redakcja zachęcała kobiety do wyrażania opinii w tej sprawie.

W periodyku krytykowano dotychczas obowiązujące zasady kształcenia i wychowania kobiet oraz zachęcano do podejmowania reform, zamieszczano artykuły osób reprezentujących różne zdania na ten temat³¹. Gdy w 1896 roku miał miejsce we Lwowie zjazd seminarzystek Żeńskiego Seminarium Nauczycielskiego redakcja „Szkoly” gratulując pomysłu deklarowała jednocześnie wyraźnie swoje stanowisko w sprawie kształcenia kobiet:

[...] to jubileusz pierwszej wyższej szkoły, która otworzyła szerszy zakres pracy społecznej dla polskiej niewiasty. Szkoła ta stworzyła wasz liczny zastęp pracowniczek na polu oświaty narodowej, a Was same zrobiła

- ²⁹ A. Fr., *Kilka słów o szkołach wydziałowych i seminariach nauczycielskich żeńskich*, „Szkola” 1878, nr 32–33; B. Baranowski, *Sprawa wyższej szkoły żeńskiej we Lwowie*, „Szkola” 1882, nr 48; A. Gettlich, *W sprawie żeńskich szkół wydziałowych*, „Szkola” 1886, nr 14–15; *Reorganizacja szkół wydziałowych żeńskich*, „Szkola” 1888, nr 37; M. Baranowski, *Plany naukowe kursów fachowych i dopełniających dla dziewcząt*, „Szkola” 1888, nr 51–52; *Gimnazjum żeńskie*, „Szkola” 1893, nr 21; *Gimnazjum żeńskie*, „Szkola” 1896, nr 6/7; *Sprawa kobiet na gruncie szkolnictwa*, „Szkola” 1896, nr 15–18; H. Kopia, *Licea i gimnazja żeńskie w Przedlitawii*, „Szkola” 1896, nr 16–19; „Szkola” 1896, nr 18 i 20.
- ³⁰ G. Zapolska, *W sprawie emancypacji kobiet (szkie)*, „Szkola” 1891, nr 13, s. 149–152.
- ³¹ A. Machczyńska, *O wychowaniu żeńskim*, „Szkola” 1869, Dodatek, nr 2; A. Rethlan, *W sprawie wychowania i społecznego stanowiska kobiet*, „Szkola” 1870, nr 13; D. Rodwart, *W sprawie wychowania i społecznego stanowiska kobiet*, „Szkola” 1870, nr 16; L. z Kłodnickich Wanczarowska, *W sprawie wychowania kobiet*, „Szkola” 1872, nr 13; B.K., *Znaczenie wychowawcze seminariów nauczycielskich żeńskich*, „Szkola” 1887, nr 41; M. Baranowski, *Kilka uwag o wychowaniu dziewcząt*, „Szkola” 1886, nr 34, 36; W. Gadowski, *W sprawie wychowania dziewcząt*, „Szkola” 1886, nr 41–42; M. Baranowski, *Listy o wychowaniu dziewcząt. Jaki kierunek należałoby nadać wychowaniu dziewcząt w obecnych czasach?*, „Szkola” 1888, nr 28–32; tenże, *Fenelona system wychowania dziewcząt w świetle obecnych stosunków i potrzeb (System wychowania dziewcząt sprzed dwustu laty)*, „Szkola” 1888, nr 10–11.

pionierkami dalszego postępu. «Sprawa kobieca» to nie Wasza wyłącznie, to sprawa narodu, sprawa ludzkości!³².

W tym samym roczniku czytelnicy mogli też odnaleźć obszerne sprawozdanie z tego zjazdu³³.

Institucje wychowania przedszkolnego

Czasopismo poświęcone problemom pierwszego szczebla szkolnictwa, jakim w Galicji były szkoły ludowe, nie mogło pozostać obojętne na pojawiające się w dyskusjach pedagogów i działaczy oświatowych wątpliwości związane z wychowaniem przedszkolnym dzieci. Jak ocenia Wanda Bobrowska-Nowak, „Szkola” od początku swego istnienia „stała się [...] trybuną wypowiedzi dla nauczycieli różnego typu placówek oświatowych. Chcąc nadrobić wieloletnie zaniedbania, poruszano w tym czasopiśmie zagadnienia metodyczne, w tym również omawiano system froeblovski, pragnąc zbliżyć czytelników do osiągnięć pedagogiki europejskiej”³⁴. Przedstawiając rozwój wychowania przedszkolnego w Galicji, nie można zatem pominąć licznych odwołań do roczników „Szkoly”, tym bardziej, że pismo starało się prezentować różne opinie w tej sprawie³⁵.

Inne instytucje edukacyjne

„Szkola” to także cenne źródło wiedzy na temat rozwoju szkolnictwa specjalnego³⁶. Redakcję zajmowały zwłaszcza sprawy wychowania

³² *Ćwierćwiekowy jubileusz seminariów nauczycielskich*, „Szkola” 1896, nr 47, s. 470.

³³ L.N., *Zjazd seminarzystek lwowskich*, „Szkola” 1896, nr 49.

³⁴ W. Bobrowska-Nowak, *Historia wychowania przedszkolnego*, Warszawa 1978, s. 186.

³⁵ Por. m.in.: B. Sandler, *System Froebela w Galicji*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1959, t. 2, s. 199–223; A. Wałęga, *Die deutsche Pädagogik in der Zeitschrift „Szkola”. Ein Beitrag zur Rezeptionsgeschichte im 19. Jahrhundert*, „Studienreihe der Polnischen Historischen Mission. Leben zwischen und mit den Kulturen. Studien zu Recht, Bildung und Herrschaft in Mitteleuropa” 2015, t. 2, s. 131–147; S. Wałasek, *Opieka i wychowanie małego dziecka na łamach czasopism przelomu XIX i XX wieku*, dz. cyt.

³⁶ Zob. m.in.: M. Makowski, *O ciemnych i głuchoniemych*, „Szkola” 1873, nr 24–25; S. Wechslerowa, *O wychowaniu dziecka głuchoniemego i ciemnego*, „Szkola” 1879, nr 10–11, 13–14; S. Parasiewicz, *Ze szkoły (O potrzebie osobnych zakładów dla dzie-*

dzieci niewidomych, co wiązało się zapewne z założonym w 1851 roku Zakładem Ciemnych we Lwowie, oraz niepełnosprawnych intelektualnie, brakowało bowiem przepisów prawnych w tym zakresie, a pierwsze szkoły specjalne powstały w Galicji dopiero na początku XX wieku³⁷.

W przypadku tekstów dotyczących tych zagadnień redakcja zamieszczała dodatkowo swoje komentarze, np. „Zadaniem tego artykułu w «Szkole» jest zwrócić uwagę nauczycieli-filantropów, aby w takich wypadkach, z jakimi się z pewnością często spotykają w życiu, szczególnie na wsi, pouczali rodziców, którzy zwyczajnie bezradni w takim nieszczęściu zdają wszystko na Bożą wolę”³⁸. Wiele artykułów powstawało na zamówienie pisma, dostarczało ono nawet autorom niezbędne opracowania i publikacje³⁹. Redakcja wspominała często o braku specjalistycznych zakładów dla tych dzieci, o niewiedzy rodziców. Proponowała utworzenie chociażby osobnych klas w szkołach elementarnych, w których doświadczeni nauczyciele w dodatkowym czasie przygotowywaliby dzieci niepełnosprawne do podjęcia nauki.

Nie bez powodu w bibliografii zestawionej przez Frąckiewicza pojawił się osobny dział pt. Szkolnictwo przemysłowe. „Szkola” opublikowała bowiem liczne teksty o takich placówkach, jak szkoły koszykarskie, sadowników, szewców, rękodzielnicze, rysunków i modelowania⁴⁰. Często pojawiał się także temat szkół żydowskich oraz nauczania religii i języka hebrajskiego w szkołach krakowskich⁴¹,

ci upośledzonych), „Szkola” 1883, nr 39; *Projekt ustawy krajowej regulującej udzielenie nauki głuchoniemym i ciemnym dzieciom*, „Szkola” 1889, nr 43–44, 46; W. Brz., *Czterdziestoletni jubileusz istnienia Zakładu ciemnych we Lwowie*, „Szkola” 1891, nr 43; *Kształcenie dzieci umysłowo upośledzonych*, „Szkola” 1892, nr 45–48; *Opieka publiczna nad dziećmi idiotycznymi*, „Szkola” 1893, nr 37; J. Ligęza, *Ciemni i ich właściwości umysłowe (sposprzeżenia poczynione w galicyjskim zakładzie dla ciemnych)*, „Szkola” 1895, nr 11–13; J. Ligęza, *O początkowym wychowaniu ciemnych dzieci*, „Szkola” 1896, nr 17–18; *Gimnazja dla ciemnych w Niemczech*, „Szkola” 1896, nr 22; *Dzieci głuchonieme i szkoła ludowa*, „Szkola” 1896, nr 38; *Kilka uwag o potrzebie zastosowania się do indywidualności dziecka w szkole, w szczególności ze względu na dzieci umysłowo upośledzone*, „Szkola” 1897, nr 24.

³⁷ Por. J. Kulbaka, *Niepełnosprawni. Z dziejów kształcenia specjalnego*, Warszawa 2012, s. 86–87, 97.

³⁸ J. Ligęza, *O początkowym wychowaniu ciemnych dzieci*, „Szkola” 1896, nr 17, s. 160.

³⁹ *Kształcenie dzieci umysłowo upośledzonych*, „Szkola” 1892, nr 45, s. 568.

⁴⁰ Patrz: *Spis przedmiotów zawartych w XXV rocznikach „Szkoly”*, dz. cyt., s. 24–27.

⁴¹ Zob. m.in.: M. Munk, *O pokątnych szkołach żydowskich zwanych chajderami*, „Szkola” 1869, nr 36; Glazer, *Szkola izraelska na Kazimierz w Krakowie*,

szkółek niedzielnych⁴² czy szkół dla więźniów⁴³. Nie pomijano także problemów tzw. nauki dopełniającej czy różnorodnych form kształcenia analfabetów⁴⁴.

6. Wnioski końcowe

Czasopismo „Szkola” to cenne źródło dla badaczy dziejów polskiego szkolnictwa doby zaborów. To pierwsze w Galicji czasopismo pedagogiczne zawiera wiele różnorodnych informacji dotyczących rodzimych placówek edukacyjnych. Ponieważ jego redaktorami i współpracownikami byli nauczyciele oraz działacze oświatowi czynnie zaangażowani w pracę pedagogiczną i procesy reformowania oświaty, ich artykuły i korespondencje doskonale odzwierciedlały problemy polskiego szkolnictwa tamtej doby. Na kartach „Szkoly” odnaleźć można akty prawne regulujące funkcjonowanie szkolnictwa, plany naukowe poszczególnych placówek edukacyjnych, projekty reform i ankiety szkolne, dyskusje o potrzebie powołania nowych form kształcenia, codzienne problemy z życia szkół (w tym także nauczycieli i uczniów) oraz szczegółowe informacje dotyczące dydaktycznych i metodycznych aspektów ich działalności. O dużym znaczeniu czasopisma wymownie świadczy fakt, że jest ono wykorzystywane przez wielu historyków wychowania. Warto przypomnieć, że już w 1912 roku zostało ono uznane za „źródło, którego żaden historyk szkolnictwa nie może pominąć”⁴⁵. Opinię tę wyraził Antoni Karbowski, autor pierwszego syntetycznego opracowania poświęconego polskiemu czasopismom pedagogicznym.

„Szkola” 1871, nr 8 i 14; tenże, *Stanowisko nauki religii i języka hebrajskiego w szkole czteroklasowej miejskiej na Kazimierzu w Krakowie*, „Szkola” 1871, nr 15; N. Landes, *Szkoły żydowskie pokątne (chajdery) wobec ustawy szkolnej z dnia 30 marca 1873*, „Szkola” 1875, nr 16; R. Brauner, *Jeszcze kilka słów w sprawie arcyważnej (o chajderach galicyjskich)*, „Szkola” 1875, nr 17; *Chajdery wobec wniosku ks. Liechtensteina*, „Szkola” 1888, nr 9.

⁴² Zob. m.in.: A.W. Jaromłowicz, *O nauce powtarzania, czyli o szkole powtarzającej (niedzielnej)*, „Szkola” 1873, nr 19–20; B. Baranowski, *Nauka niedzielna i prawne środki przymusowe względem terminatorów*, „Szkola” 1879, nr 25–26.

⁴³ A. Kachnikiewicz, *W sprawie szkół dla więźniów*, „Szkola” 1889, nr 22.

⁴⁴ Por. m.in.: „Szkola” 1897, 1898.

⁴⁵ A. Karbowski, *Polskie czasopisma pedagogiczne*, dz. cyt., s. 38.

Bibliografia

- Addenda do dziejów oświaty (cz. 1–3)*, red. I. Michalska, G. Michalski, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2013.
- B.K., *Znaczenie wychowawcze seminariów nauczycielskich żeńskich*, „Szkola” 1887, nr 41.
- Baranowski B., *Nauka niedzielna i prawne środki przymusowe względem terminatorów*, „Szkola” 1879, nr 25–26.
- Baranowski B., *O powstaniu i zadaniach seminariów nauczycielskich oraz o ich działalności ćwierćwiekowej*, „Szkola” 1896, nr 48–51.
- Baranowski B., *Sprawa internatu dla uczniów seminarium nauczycielskiego*, „Szkola” 1881, nr 43.
- Baranowski B., *Sprawa wyższej szkoły żeńskiej we Lwowie*, „Szkola” 1882, nr 48.
- Baranowski M., *Fenelona system wychowania dziewcząt w świetle obecnych stosunków i potrzeb (System wychowania dziewcząt sprzed dwustu laty)*, „Szkola” 1888, nr 10–11.
- Baranowski M., *Kilka uwag o wychowaniu dziewcząt*, „Szkola” 1886, nr 34, 36.
- Baranowski M., *Listy o wychowaniu dziewcząt. Jaki kierunek należałoby nadać wychowaniu dziewcząt w obecnych czasach?*, „Szkola” 1888, nr 28–32.
- Baranowski M., *O podręcznikach naukowych dla seminariów nauczycielskich*, „Szkola” 1888, nr 20.
- Baranowski M., *Plany naukowe kursów fachowych i dopełniających dla dziewcząt*, „Szkola” 1888, nr 51–52.
- Bobrowska-Nowak W., *Historia wychowania przedszkolnego*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1978.
- Bobrowska-Nowak W., *Problemy pedagogiczne na łamach „Szkoly” w latach siedemdziesiątych ubiegłego stulecia*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1971, nr 2.
- Brauner R., *Jeszcze kilka słów w sprawie arcyważnej (o chajderach galicyjskich)*, „Szkola” 1875, nr 17.
- Brz. W., *Czterdziestoletni jubileusz istnienia Zakładu ciemnych we Lwowie*, „Szkola” 1891, nr 43.
- Budzynowski T., *Lekcje praktyczne kandydatów w c.k. seminariach nauczycielskich*, „Szkola” 1878, nr 29.
- Chajdery wobec wniosku ks. Liechtensteina*, „Szkola” 1888, nr 9.
- Czasopiśmiennictwo II połowy XX wieku jako źródło do historii edukacji*, red. I. Michalska, G. Michalski, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2010.
- Czasopiśmiennictwo okresu Drugiej Rzeczypospolitej jako źródło do historii edukacji*, red. I. Michalska, G. Michalski, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2010.
- Czasopiśmiennictwo XIX i początków XX wieku jako źródło do historii edukacji*, red. I. Michalska, G. Michalski, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2010.
- Ćwierćwiekowy jubileusz seminariów nauczycielskich*, „Szkola” 1896, nr 47.
- Do przyjaciel i czytelników „Szkoly”*, „Szkola” 1876, nr 2.

- Dutkowska R., *Polityka szkolna w Galicji. Między autonomią a centralizmem (1861–1875)*, Księgarnia Akademicka, Kraków 1995.
- Dzieci głuchonieme i szkoła ludowa*, „Szkola” 1896, nr 38.
- Fr. A., *Kilka słów o szkołach wydziałowych i seminariach nauczycielskich żeńskich*, „Szkola” 1878, nr 32–33.
- Gadowski W., *W sprawie wychowania dziewcząt*, „Szkola” 1886, nr 41–42.
- Gettlich A., *W sprawie żeńskich szkół wydziałowych*, „Szkola” 1886, nr 14–15.
- Gimnazja dla ciemnych w Niemczech*, „Szkola” 1896, nr 22.
- Gimnazjum żeńskie*, „Szkola” 1893, nr 21.
- Gimnazjum żeńskie*, „Szkola” 1896, nr 6/7.
- Glazer, *Stanowisko nauki religii i języka hebrajskiego w szkole czteroklasowej miejskiej na Kazimierzu w Krakowie*, „Szkola” 1871, nr 15.
- Glazer, *Szkola izraelska na Kazimierzu w Krakowie*, „Szkola” 1871, nr 8 i 14.
- Jarmolowicz A.W., *O nauce powtarzania, czyli o szkole powtarzającej (niedzielnej)*, „Szkola” 1873, nr 19–20.
- Kachnikiewicz A., *W sprawie szkół dla więźniów*, „Szkola” 1889, nr 22.
- Karbowiak A., *Polskie czasopisma pedagogiczne*, Druk. K. Kowalewskiego, Warszawa 1912.
- Karcz E., *Towarzystwa pedagogiczne w Galicji i na Śląsku Cieszyńskim na przełomie XIX i XX wieku (wybrane aspekty)*, Wydawnictwo UO, Opole 1999.
- Kilka uwag o potrzebie zastosowania się do indywidualności dziecka w szkole, w szczególności ze względu na dzieci umysłowo upośledzone*, „Szkola” 1897, nr 24.
- Konteksty i metody w badaniach historyczno-pedagogicznych*, red. T. Jałmużna, I. Michalska, G. Michalski, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2004.
- Kopia H., *Licea i gimnazja żeńskie w Przedlitawii*, „Szkola” 1896, nr 16–19.
- Księga Jubileuszowa Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego 1868–1908*, Polskie Towarzystwo Pedagogiczne, Lwów 1908.
- Kształcenie dzieci umysłowo upośledzonych*, „Szkola” 1892, nr 45–48.
- Kulbaka J., *Niepełnosprawni. Z dziejów kształcenia specjalnego*, Wydawnictwo APS, Warszawa 2012.
- L.N., *Zjazd seminarzystek lwowskich*, „Szkola” 1896, nr 49.
- Landes N., *Szkoły żydowskie pokątne (chajdery) wobec ustawy szkolnej z dnia 30 marca 1873*, „Szkola” 1875, nr 16.
- Ligęza J., *Ciemni i ich właściwości umysłowe (spostrzeżenia poczynione w galicyjskim zakładzie dla ciemnych)*, „Szkola” 1895, nr 11–13.
- Ligęza J., *O początkowym wychowaniu ciemnych dzieci*, „Szkola” 1896, nr 17–18.
- Łuczkiwicz A., *Praktyczne ćwiczenia w seminariach nauczycielskich*, „Szkola” 1873, nr 41–44.
- Machczyńska A., *O wychowaniu żeńskim*, „Szkola” 1869, Dodatek, nr 2.
- Makowski M., *O ciemnych i głuchoniemych*, „Szkola” 1873, nr 24–25.
- Meissner A., *Spór o duszę polskiego nauczyciela. Społeczeństwo galicyjskie wobec problemów kształcenia nauczycieli*, Wydawnictwo WSP, Rzeszów 1999.

- Meissner A., *Źródła drukowane do dziejów oświaty w Galicji*, w: *Źródła w badaniach naukowych historii edukacji*, red. W. Szulakiewicz, Wydawnictwo UMK, Toruń 2003.
- Munk M., *O pokątnych szkołach żydowskich zwanych chajderami*, „Szkola” 1869, nr 36.
- Od Redakcji*, „Szkola” 1868, nr 1.
- Opieka publiczna nad dziećmi idiotycznymi*, „Szkola” 1893, nr 37.
- Parasiewicz S., *Ze szkoły (O potrzebie osobnych zakładów dla dzieci upośledzonych)*, „Szkola” 1883, nr 39.
- Plan naukowy dla męskich seminariów nauczycielskich*, „Szkola” 1871, nr 16–17.
- Plan naukowy dla żeńskich seminariów nauczycielskich*, „Szkola” 1871, nr 22–23.
- Projekt ustawy krajowej regulującej udzielanie nauki głuchoniemym i ciemnym dzieciom*, „Szkola” 1889, nr 43–44, 46.
- Reorganizacja seminariów nauczycielskich*, „Szkola” 1886, nr 30.
- Reorganizacja szkół wydziałowych żeńskich*, „Szkola” 1888, nr 37.
- Rethlan A., *W sprawie wychowania i społecznego stanowiska kobiet*, „Szkola” 1870, nr 13.
- Rodwart D., *W sprawie wychowania i społecznego stanowiska kobiet*, „Szkola” 1870, nr 16.
- S.R., *O naszych seminariach nauczycielskich*, „Szkola” 1872, nr 17.
- Samolewicz Z., *Pierwszy rok istnienia czasopisma „Szkola”*, „Szkola” 1892, nr 1.
- Sandler B., *System Froebela w Galicji*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1959, nr 2.
- Seminaria nauczycielskie*, „Szkola” 1874, nr 14–15.
- Semków J., *Rola galicyjskiego Towarzystwa Pedagogicznego w dziele poprawy sytuacji materialnej nauczyciela ludowego (1868–1891)*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Nauki Pedagogiczne i Psychologiczne” 1967, t. 10, nr 65.
- Spis przedmiotów zawartych w XXV rocznikach „Szkoly”*. Ułożył i uporządkował M. Frąckiewicz, Lwów 1894.
- Sprawa kobiet na gruncie szkolnictwa*, „Szkola” 1896, nr 15–18.
- Statut organizacyjny dla seminariów nauczycielskich*, „Szkola” 1874, nr 30–31.
- Szulakiewicz W., *„Rozprawy z Dziejów Oświaty”. Studium z historii czasopisma*, Wydawnictwo UMK, Toruń 2004.
- Świechło W., *Jubileusz naszych seminariów nauczycielskich*, „Szkola” 1896, nr 48–50.
- Święcicki P., *Reforma szkół i seminaria nauczycielskie*, „Szkola” 1870, nr 39–43.
- Walasek S., *Opieka i wychowanie małego dziecka na łamach czasopism przełomu XIX i XX wieku*, Oficyna Wydawnicza Atut – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław 2015.
- Wałęga A., *„Szkola” – najstarsze galicyjskie czasopismo pedagogiczne wobec myśli pedagogicznej pozytywizmu warszawskiego*, w: *W stulecie śmierci*

- Jana Władysława Dawida, red. H. Markiewiczowa, Wydawnictwo APS, Warszawa 2014.
- Wałęga A., *Die deutsche Pädagogik in der Zeitschrift „Szkoła”. Ein Beitrag zur Rezeptionsgeschichte im 19. Jahrhundert*, „Studienreihe der Polnischen Historischen Mission. Leben zwischen und mit den Kulturen. Studien zu Recht, Bildung und Herrschaft in Mitteleuropa”, 2015, t. 2.
- Wałęga A., *Galicyjska „Szkoła” jako przykład czasopisma pedagogicznego okresu zaborów*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Pedagogika” 2013, t. 29.
- Wanczarowska z Kłodnickich L., *W sprawie wychowania kobiet*, „Szkoła” 1872, nr 13.
- Wechslerowa S., *O wychowaniu dziecka głuchoniemego i ciemnego*, „Szkoła” 1879, nr 10–11, 13–14.
- Wnęć J., *Problemy polskiego szkolnictwa zaboru pruskiego i rosyjskiego na kartach „Szkoły” 1868–1914*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2008, nr 24.
- Zapolska G., *W sprawie emancypacji kobiet (szkic)*, „Szkoła” 1891, nr 13.
- Zaproszenie do przedpłaty na tygodnik pedagogiczny „Szkoła” na rok 1873*, „Szkoła” 1872, nr 50.
- Zawadzki W., *Rzut oka na dzieje lwowskiego Towarzystwa Pedagogicznego (1868–1881)*, „Rocznik Pedagogiczny” 1881, seria 1.

ADRES DO KORESPONDENCJI

Dr hab. Agnieszka Wałęga, prof. UMK
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Wydział Nauk Pedagogicznych, Katedra Teorii Wychowania
awalega@umk.pl